

Ա. ԴԵԲԵՆՑ

ԵՐԿՐԻ

ՊՈՒՅՆԵՐԸ

087. 1
7-30

ՀԱՅԳԵՏՀՐԱՑ

23 JUN 2009

087.1
7-30

Ա. Դ. Ե. Ե. Ն. Յ.

այ

ԵՐԿՐԻ
ԳՈՒՅՆՆԵՐԸ

ՀԱՅԴԵՏԿՐԱՏ
ԵՐԵՎԱՆ
1940

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ 20-ԱՄՅԱԿԻ ՍՈՒԹԻՎ ՁԵՐՄ
ՍԻՐՈՎ ԵՎԻՐՈՒՄ ԵՄ ՀԱՐԵՆԻԻՄ ՊԱՏԱՆԻՆԵՐԻՆ

ՀԵՂԻՆԱԿ

А ДЕБЕНЦ
Окраски страны
Армгиз, Ереван, 1940

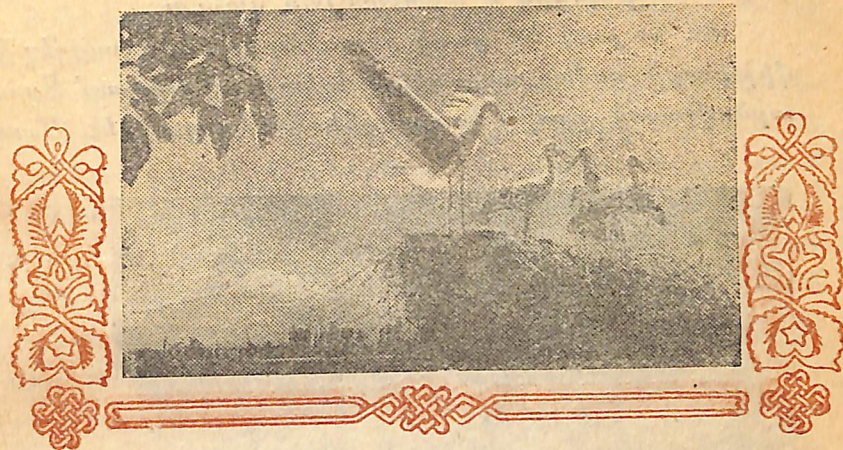
3635
41

Իմ բարեկամ Արարատ Արծրունին շրջագայությունների սիրահար է: Թեև հազիվ քսան տարեկան՝ արդեն եղել է հայրենի շատ քաղաքներում ու գյուղերում: Իր նկարչական արվեստանոցի պատերին փակցված էսքիզների և էսյուզների մեջ, մեծ դաշտանկարներում և համայնապատկերներում դուք կարող եք գտնել այդ շրջագայությունների արդյունքը — երկրի գույները:

Բայց Արծրունին ոչ միայն նկարում է: Ինչպես խելոք տուրիստ՝ նա նոթագրել է իր ուղևորությունները: Ես միայն երեկ ծանոթացա դրանց: Երեկ Արծրունուն ճանապարհեցինք Կարմիր Բանակ: Մեկնելիս նա ինձ հանձնեց իր ծոցատետրը: «Կարդացեք, — ասաց, — գուցե հետաքրքրի: ամառվա շրջագայություններին նկարագրիրն է»:

Տուն դառնալով՝ ես ուշադրությամբ կարդացի ծոցատետրը: Այդ նկարագրությունների մեջ ես նորից տեսա այն, ինչ որ իր նկարչական կտավների վրա՝ փակցված այնտեղ՝ արվեստանոցի պատերին ու մոլբերաներին, — տեսա երկրի գույները:

Եվ ես որոշեցի պատանիների համար հրատարակել Արծրունու ծոցատետրը:

ՆԿԱՐԻՉ ԱՐԺՐՈՒՆՈՒ ԺՈՅԱՏԵՏՐԸ

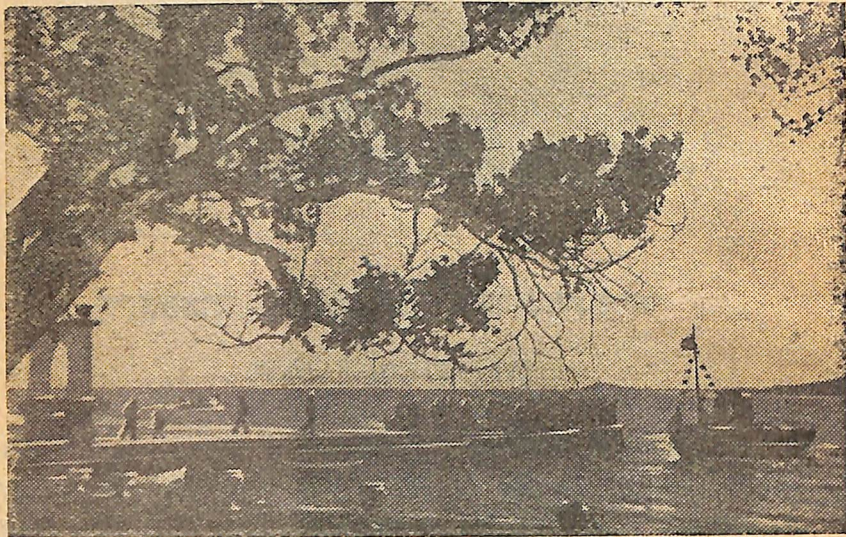
ՍԱՎԱՌՆՈՒՄ ԵՆՔ...

Ներքևում երկիրը խանձում է օգոստոսյան արևը. տոթ, հրաշեկ կեսօր է: Մինչդեռ այստեղ՝ ինքնաթիռի կաբինում՝ մարդիկ նույնիսկ մրսում են: Մի ուղևոր կիսամուշտակը գցել է ծնկներին: Մի այլ ուղևոր վերարկուն քաշած ուսերին, գլուխը հանել է կաբինից և հրաժեշտ է տալիս հարազատ քաղաքին: Ներքևում, փեշերը բլուրների վրա փռած, տարածվել է Երևանը: Մենք նրան նայում ենք երեք հազար մետր բարձրությունից: Տներն այլևս չեն գանազանվում: Ողջ քաքաքը նմանվում է կանոնավոր քառակուսիներով մի անազին գունավոր հատակազծի, որ բոլորվել է այգիների կանաչ պսակով: Արևմուտքից կիսաշրջան է կատարում Զանգվի արծաթագույն ժապավենը: Միայն հեռվում, քաղաքի ծայրին,

փոքր-ինչ զատվում է արդյունաբերական արվարձանը՝
ծածկված ծխի թեթև ամպով:

Ի՞նչ գեղեցիկ է Արարատյան դաշտը:

Ես նայում եմ դեպի հեռուները: Դեմը բացվել է մի
վիթխարի համայնապատկեր՝ հսկայական դաշտը՝ Արաքսի
արծաթագոծ գոտին կապած. հեռվում շողում են Մասիս-

Սևանա լիճը:

ների ձյունափառ գազաթները. ապա՝ քառագմբեթ Արա-
գածը. այստեղ-այնտեղ երևում են Հայաստանի գյու-
ղերն ու քաղաքները՝ բոլորված կանաչ մրգատառնե-
րով, գեղնին տվող արտերով, բամբակի դաշտերով...

Դեպի Սևան: Ժամը հարյուր քառասուն կիրոմետր
արագությամբ ճախրում է ինքնաթիռը: Ահա մենք անց-
նում ենք գեղատեսիլ Ադմաղանի լեռնապարը և շուտով
մեր առջև բացվում է բնության մի նոր հրաշալիք - հե-

քիաթային Սևանը: Վերևից նա նման է կապտագույն,
ողորկ ապակու, շինջ՝ ինչպես ամառնային երկինքը: Այս
ու այն կողմից շարժվում են նավերը՝ ակոսելով ջրերի
կապույտ հայելին:

Ճախրելով ափի երկանությամբ՝ մեր ինքնաթիռը հե-
տըհետե մոտենում է երկրին: Այժմ պարզ երևում են
առափնյա գյուղերի տներն ու փողոցները, դաշտերում
աշխատող հնձվորները, ձկնորսները, որ ուռկանը հանում
են լճից, և նույնիսկ ջրի տակ, ափին մոտ բուսած մա-
քուր կանաչը: Մեղմ գեփյուռը խաղում է ջրերի հետ, և
ալիքները մերթ վազում են առաջ, մերթ փշրվում՝ սպի-
տակին տալով, ասես անհամար կարապներ են լողում:

Հաճելի է այսպես երկնք-երկնք նայել: Բայց ինք-
նաթիռի մոտոռը փոխում է հոխոզը. այդ վայրէջքի նա-
խանշանն է: Մի քանի րոպե ևս, նորից մի պտույտ, և
ինքնաթիռն իջնում է հողին:

Մենք հրաժեշտ ենք տալիս օդաչուին և ուղևորվում
գեպի ափը:

ՆՈՒՍՅԻՆ ԳԵՂԵՑԿՈՒՀԻՆ

Ես շատ եմ կարդացել Սևանի մասին, լսել՝ ավելի
շատ: Բայց նրա հմայքը միայն տեսնելով կարելի է
զգալ: Ասում են, թե Սևանն ամենաբարձրն է մեծերի
մեջ և ամենամեծը՝ բարձրերի: Սևանը գեղեցկուհի է,
կապուտաչյա լեռնային գեղեցկուհի:

Գեղամա լեռների ստորոտում, ծովի մակերևույթից
1916 մետր բարձր, փովել է նա հսկայական տարա-
ծությամբ: 1416 քառակուսի կիրոմետր. դա այնպիսի

տարածութիւնն է, որի մի ծայրից մինչև մյուսը մարդու աչքը հազիվ է կտրում: Որտեղից ել որ նայես՝ կղզուց, թե ամից, նայես արևածագին, երբ ոսկեզույն շողերը խաղում են ակիքների հետ, թե գիշերը, երբ կիսալուսինը կտարավում է ջրերի մեջ, — Սևանն ամեն ժամանակ գեղեցիկ է:

Մի ամբողջ օր մնալով առափնյա վայրերում, մենք վայելեցինք լճի այդ գեղեցկութիւնները: Այժմ ինձ ավելի հետաքրքրում էր կղզին, որ բարձրանում է ջրերի մութ-կապտավուն ապակու վրա, ամից ոչ այնքան հեռու: Բայց այնտեղ գնալու էինք առավոտյան: Իսկ մինչ այդ, նստած մեր հյուրընկալի՝ իմ հին ծանոթ էլեկտրիկ-ինժեների բնակարանում, մենք զրուցում էինք լճի մասին:

Ես վերհիշում էի այն, ինչ երբևէ Սևանի մասին կարդացել եմ:

... Այդ մեզանից շատ դարեր առաջ էր: Հագարացիք, հայոց հին թշնամիները, նորից հարձակվել էին մեր երկրի վրա: Այս անգամ նրանց առաջնորդում էր Մահմեդ Երկրորդ օստիկանը: Ամենուրեք մահ ու ավերածութիւն սփռելով՝ բռնակալը հասել էր Սևան, որտեղ կղզում պահված էին հայոց գանձերը: Այստեղ էին ապաստանել և հայ իշխանուհիները:

Երեք տարի շարունակ նա պաշարեց կղզին, բայց զրավել չկարողացավ: Քանի-քանի անգամ լաստեր շինեց և մեծաքանակ զորքով շրջապատեց կղզին: Բայց հայերը քար նետող մեքենաներով ժայռեր էին գլորում լաստերի վրա և շրատույզ անում հագարացիներին: Շատ անգամ էլ երկաթե կարթերով քաշում էին լաստերը կղզու մոտ, նավթ ածում նրանց վրա ու վառում: Ոստիկանը փորձեց երկարամյա պաշարումով սովամահ անել կղզու բնա-

կիչներին. — այդ էլ չհաջողվեց: Հուլսը կտրած՝ նա ուզում էր հեռանալ, երբ արաբացի մի գիտնական, որ գտնվում էր նրա բանակում, խորհուրդ տվեց ծովակն արձակել:

— Ինչպես թե ծովակն արձակել, — զարմացավ օստիկանը:

— Սևանը գտնվում է բարձր լեռների վրա, — ասաց արաբը: — Նրանից ելնում է Հրազդան կամ Զանգու գետը: Այդ հանգամանքը ցույց է տալիս, որ հնարավոր է Սեվանը պատող ամբարից մինը փլցնել և դեպի շրջակա ձորերն անցք բանալով՝ ծովակի ջուրը դատարկել:

Այդպես էլ արին: Մի քանի շաբաթվա մեջ զինվորները փորեցին մի հսկայական շրանցք և ծովակի ջուրը հոսեց դեպի շրջակա ձորերը: Կղզին ամից բաժանող տաքածութիւնը շուտով ցամաքեց: Եվ Մահմեդի զորքն առանց դժվարութիւն մտավ կղզի:

Երբ ես պատմեցի այս հին դեպքը, ինժեներն ասաց.

— Խելոք է եղել արաբ գիտնականը: Սևանից դուրս եկող ջրի քանակն իրոք կարելի է ավելացնել: Այժմ մենք հենց այդպես էլ անում ենք: Բայց ոչ թե լիճը ցամաքեցնելու, այլ նրա համար, որ Զանգվի վրա ավելի շատ և ավելի հզոր էլեկտրոկայաններ աշխատեն:

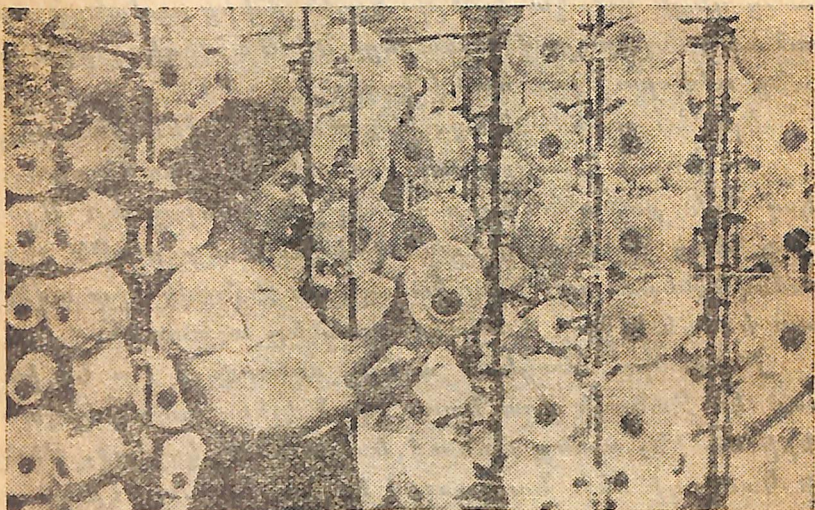
Ինժեները հեռագետե ավելի ոգևորվում էր: Նա խոսում էր Զանգվի վրա կառուցված էլեկտրական կայանների մասին, որոնք մտնում են, աչպես կոչված, Սևանի Կասկադի մեջ: Նա խոսում էր Հայաստանի էլեկտրարդյունաբերութիւնն ապագայի մասին: Բայց ավելի լավ է, որ ես պատմեմ այնպես, ինչպես ինքն էր խոսում:

ՎԻՔԻՍԱՐԻ ԱԿՈՒՄՈՒԼՅԱՏՈՐԸ

Ինժեները զրույցն սկսեց այս խոսքերով.

— Տեսել եք, թե ինչ հոյակապ է Երևանը զիշերով, երբ նայում եք մերձակա լանջերից: Նա բոցկլտում է շքեղ լույսերով, և ձեզ այնպես է թվում, թե աստղազարդ երկնքից մի կտոր ընկել է Արարատյան հովտի այս եզերքը: Այդ Սևանն է վառվում ամեն մի էլեկտրական լամպի մեջ:

Եղել էք գործարանում, երբ մոնտյորը միացնում է էլեկտրոհատիչը և միանգամից հոնդում են մոտոռները, շարժվում փոկերն ու թափանիվները: Այդ Սևանի ուժն է հոսում գործարանի էլեկտրական երակներով:

Ղենիականի տեքստիլ կոմբինատում:

Ստորերկրյա հանքուղիներում տեսել եք, թե ինչպես են գործում էլեկտրական փորիչները: Այդ դարձյալ Սևանն է ուժ տալիս մուրձերի հարվածին:

Սևանն էլեկտրական էներգիայի վիթխարի աղու-մուլյատոր է:

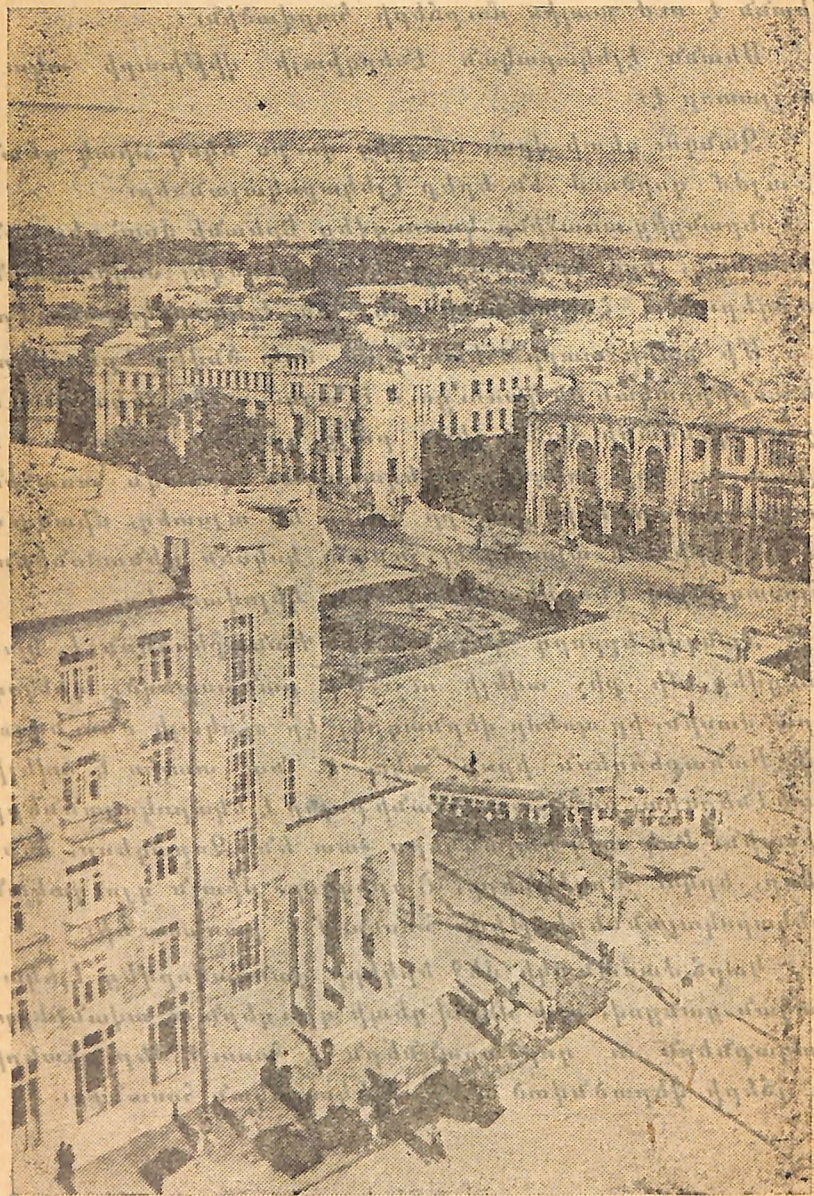
Չանգու գետի վրա, որ լճից դուրս եկող միակ գետն է, այժմ գործում են երեք էլեկտրոկայաններ:

Նրանցից առաջինը կառուցվեց Երևանի մոտ՝ դեռ այն ժամանակ, երբ երկրում նոր էին ստեղծվել սովետական կարգեր: Դա Հայաստանի առաջին էլեկտրոկայանն էր:

Մի քանի տարի հետո նրա մոտ ծնվեց երկրորդը: Հետաքրքրական մի կառուցում է այդ. ամբողջ կայանում ոչ մի կենդանի շունչ չկա, բայց կայանն աշխատում է դիշեր ու զօր. սեղմիր էլեկտրական կոճակն առաջին կայանում, որտեղից լարերը գալիս են այստեղ, միանում մոտոռներին, և այստեղ էլ հոնդալ կսկսեն դինամոները, արտադրելով էներգիայի նորանոր կիրվատներ:

Չանգվի երրորդ կայանը, որ Քանաքեռգեսն է, կառուցվեց մի քիչ ավելի ուշ: Մի բանաստեղծ, գրելով նրա մասին, իր պոեմը վերնագրել էր «Հսկայի ծնունդը»: Եվ Քանաքեռգեսն իրոք հսկա է. նա տալիս է ավելի շատ էներգիա, քան Հայաստանի բոլոր էլեկտրոկայանները միասին: Իսկ այդ կայանները շատ են՝ Ջորագետը, Լենգետը, Երկու Նրգեսները, Շաքիգետը. միայն գյուղական էլեկտրոկայանների թիվը հասնում է քառասունի:

Կարճ ժամանակի մեջ երկիրը ցանցավորվեց էլեկտրական ցանցով, որի միջով դեպի գյուղերն ու ավանները, քաղաքներն ու գործարաններն է հոսում մեր գետերի ու լճերի վերածնված ուժը՝ էլեկտրական հոսանքը:

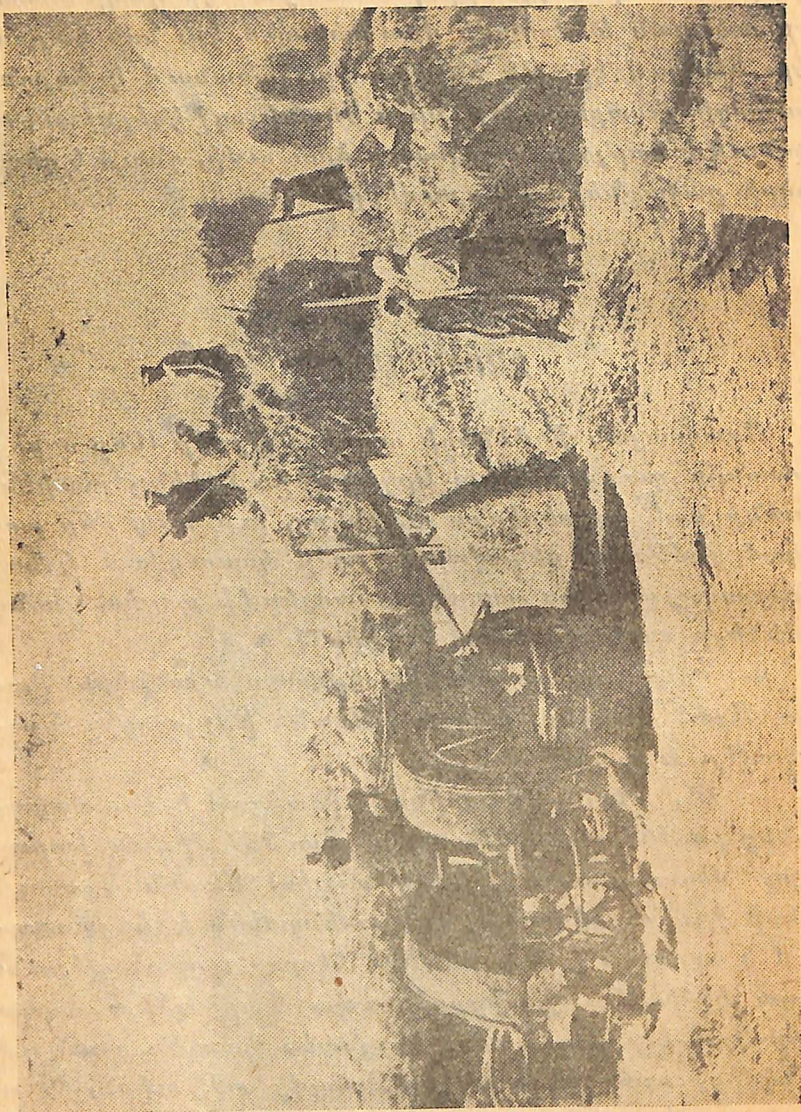
Ինժեները պատմում էր ոգևորված և լսողներին էլ ոգևորում: Տարիների միջով ես նայում էի դեպի մոտավոր ապագան և Ձանգվի վրա տեսնում էլի նոր կայաններ: Տեսնում էի, թե ինչպես իրականանում է հայանի կասկադի շինարարությունը և Սևանի ողջ էներգիան, որ հասնում է հարյուր հազարավոր ձիու՝ ուժի, գնում է դեպի երկրի քաղաքներն ու գյուղերը:

ՉԱՐԿԵՐԱԿՆԵՐԸ

Սոսվոսյան ինժեների ուղեկցությամբ մենք նորից դրոսանքի գուրս եկանք: Երկար շրջում էինք լճափին: Թաանք նաև ստորերկրյա ուղիները, ուր հենց մեր բարեկամ ինժեների ղեկավարությամբ կառուցվում է նոր էլեկտրոկայանը: Ես շարունակ հարցեր էի տալիս, որոնց ինժեները պատասխանում էր սիրով:

— Դուք շատ պատմեցիք էլեկտրոկայանների մասին: Այժմ ասացեք, խնդրեմ, Սևանն ի՞նչ ուղղիչ նշանակություն ունի:

— Օ՛, Սևանն անօրինակ ջրամբար է, — պատասխանեց ինժեները: — Ամեն տարի նա 357 միլիոն խորանարդ մետր ոռոգող ջուր է տալիս: Սևանն է սնում Ղոբրի ջրային սխտեմը, որն ամենամեծն է Հայաստանում և ոռոգում է մոտ 18.000 հեկտար տարածություն: Հապա էջմիածնի ջրանցքը, հապա Բարմայինը: Հապա Նորք-Արաբկիրինը: Երանք նույնպես ջուր են ստանում Ձանգվից, ասել է՝ Սևանից: Ձանգվի աջ ափին, Վաղարշապատի շրջանում, այժմ կառուցվում է ոռոգման մի նոր մեծ սխտեմ — Ստորին Ձանգվի ջրանցքը:

Կտակը. Մալախովի կողմից անվան հղումներով լուսնում:

Իմ հարցը մի առիթ եղավ, որ ինժեներն իրեն հատուկ

ողևորությամբ խոսեց ջրանցքների մասին առհասարակ:

Մեր երկիրը հին ջրանցքների երկիր է: Արագածի լանջերին, Արարատյան հովտում և այլ տեղեր այսօր էլ կարելի է տեսնել հնադարյան ջրանցքների հետքերը: Հանդիպում են և ջրի կուռքեր: Դա նշան է այն բանի, որ անհիշելի ժամանակներից ի վեր հայ շինականը ուղղելիս է եղել իր ցանքերը: Բայց այն, ինչ ոռոգման ասպարեզում կատարվեց սովետական տարիներին, վեր է ամեն տեսակ գովեստից: Երկիրը պատվեց ջրանցքների կապույտ ցանցով: Հիշենք Սարգարաբատի ջրանցքը, հիշենք Շիր-կանալը, Կարճեվանի ջրանցքը, Նալբանդինը, Այլը-լճինը, հիշենք մեծ ու մանր մյուս ջրանցքները: Այժմ մեր ցանքսային տարածությունների մեկ-երրորդ մասը ոռոգվում է: Այն էլ ավելի կաճի առաջիկա տարիներին, երբ կկառուցվեն ծրագրված տասնյակ նոր ջրանցքներն ու ջրամբարները: Մեր լճերի ու գետերի կենսատու ջուրը կգնա զեպի բամբակի բեղուն արտերը, զեպի ցորենի դաշտերը, զեպի այգիներն ու մրգատանները: Եվ սովետական հողն ավելի կժաղկի:

ԹԵՓՈՒԿԱՎՈՐ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԸ

Իմ ծանոթ ինժեների պատմածներից ես նշումներ էի անում ծոցատետրիս մեջ, երբ հեռվում, լճի կապտավուն մակերևույթի վրա, երևաց մի մակույկ:

— Ձկնորսներն են,— ասաց ինժեները և անմիջապես ավելացրեց.— բայց այդ մասին արդեն թող պիտանականը խոսի:

Այս ասելով՝ նա դարձավ դեպի բարձրահասակ, շի-
կահեր մարդը, որին ծանոթացել էինք հենց նոր:

— Սիրով,— պատասխանեց վերջինս:

Շիկահերը մասնագիտությամբ հիդրո-բիոլոգ էր. աշ-
խատում էր Սևան գյուղում՝ հիդրո-բիոլոգիական գիտական
կայանում, որը շատ տարիներից ի վեր ուսումնասիրում
է լճի ջրերը, նրա բուսական ու կենդանական աշխարհը:

Այդ ամենի մասին շիկահերը շատ բան պատմեց:
Բայց իմ հիշողության մեջ առանձնապես մնացել են
ձկան մասին պատմածները: Սևանում ձկների շատ տեսակ-
ներ են ապրում: Ավելի տարածված են հայտնի իշխանը,
որ պատկանում է լոսոսների ընտանիքին, և ծովածածանը:

Ենթադրում են, թե իշխանի նախահայրը Կասպից
ծովում բնակվող ազնիվ լոսոսն է: Ի՞նչպես է կարմրախայտ
և արծաթափայլ, թեփուկավոր այդ ճանապարհորդը հա-
սել այստեղ, անցնելով Կովկասյան լեռնաշխարհը: Ար-
դյոք նա կարող է վերաբնակվել մեր երկրի այլ ջրերում:
Այդ հարցերի ուսումնասիրությամբ է այժմ զբաղված
հիդրո-բիոլոգիական կայանը:

Գեղատեսիլ լճի ջրերում օրն ի բուն լողում են
ձկնորսական նավակները: Ամեն օր նրանք հազարավոր
կիրգրամներով որս են հանում ափ: Տարեկան՝ ավելի
քան տասը հազար ցենտներ: Հապա ի՞նչպես է, որ լճի
հարստությունը երբեք չի նվազում: Այդ մասին ևս շի-
կահերը հետաքրքրական տեղեկություններ հաղորդեց:
Ինական աճից բացի՝ դրան նպաստում է ձկան արհես-
տական բազմացումը: Լճի ափերին երկու ձկնաբուծարան
կա՝ Գյոդակբուլաղում և Նորադուղում: Անխոնջ ձկնա-
բույծներն այստեղ ամեն տարի մինչև վաթսուն միլիոն
ձկնիկներ են աճեցնում և արձակում լիճը: Այդպես էլ
լճի հարստությունը չի նվազում:

* * *

Սևանի առափնյա վայրերում մեր շրջագայություն-
ներն ավարտվել էին, երբ արևն արդեն քնելու էր
գնում: Նրա վերջին շողերը, ոսկեգույն գանգուրների
նման, խաղում էին ալիքների հետ: Մենք մակույկ նըս-
տեցինք: Դեպի կղզին: Դա այնքան էլ հեռու չէ: Այստե-
ղից էլ երևում են նրա սեպածե ափերը: «Ջրի մակերե-
վույթից վաթսունհինգ մետր բարձր է»,— ասում է բիո-
լոգը: Կղզին, իրոք, ավելի շատ բլրի կերպարանք ունի:
Իսկ մե՞ծ է մակերեսը: «Ո՛չ այնքան,— շարունակում է
նա.— երկարությունը մի կիլոմետրի չափ է, լայնու-
թյունը՝ կեսից պակաս: Սա ենք՝ կղնանք, կտեսներք»:
Ինձ հետաքրքրում են կղզու բնական գեղեցկություն-
ները, վանքը, որ կառուցել են մեր նախապապերը՝ դեռևս
իններորդ դարում, հետաքրքրում են նորակառույց շեն-
քերը, հանգստյան տները:

Մի շաբաթ ես կմնամ այստեղ: Ուզում եմ նկարել
Սևանը:

5635
41

ՄԻ ՊՏՈՒՅՏ

Սևանից վերադառնալով Երևան, ես տանը մի տոմ-
սակ գտա: Մանկական թերթի խմբագրությունը խնդրում
էր նկարների մի շարքով արտահայտել «Արդյունաբե-
րական Երևանը»: Պետք էր, ուրեմն, վերստին շրջագայել
Ինականաբար՝ սիրով հանձն առա:

Ն. Արոլյանի արձանը Երևանում:

Մի շաբաթից ավելի շրջում էի մայրաքաղաքի գործարաններում ու ձեռնարկություններում: Այդ օրերին ինձ համար շատ նորություններ բացվեցին: Դուք մի զարմացեք, որ տասը տարուց ավելի ապրելով այս քաղաքում, ես քիչ բան գիտեի նրա մասին: Մեր կյանքն ինքնանում է այնպես բուռն թափով, ամեն քայլափոխում նորն այնքան շատ է, որ մի հայացքով չես կարող բոլորն ընդգրկել: Բայց ահա այժմ արդյունաբերական Երևանն իմ առջևն էր իր ամբողջությամբ:

Նրա սինթետիկ կաուչուկի գործարանում և տեսաս, հոյակապ շինարարություն: Նա Հայաստանը կդարձնի քիմիական արդյունաբերության առաջավոր երկիր: Բայց կաուչուկի մասին ես փոքր-ինչ հետո կխոսեմ:

Նրա մեքենաշինական գործարաններում և տեսաս ժամանակակից բարդ մեքենաների շինարարությունը: Տեսաս տուրբիններ ու մոտոռներ, գյուղատնտեսական զանազան մեքենաներ:

— Տարին քանի տուփ պահածո եք արտադրում, — հարցրի ես պահածոների գործարանում մի վարպետի:

— Շատ, — ժպտալով պատասխանեց նա:

Սաուլզ թիվը հայտնեցին վիճակագրական բաժնում: Ես հաշվեցի այն վիթխարի արտադրանքը, որ ամեն տարի տալիս են Հայաստանի պահածոների գործարանները՝ վերամշակելով մեր կուլտնտեսային դաշտերի ու մրգատանների բերքը:

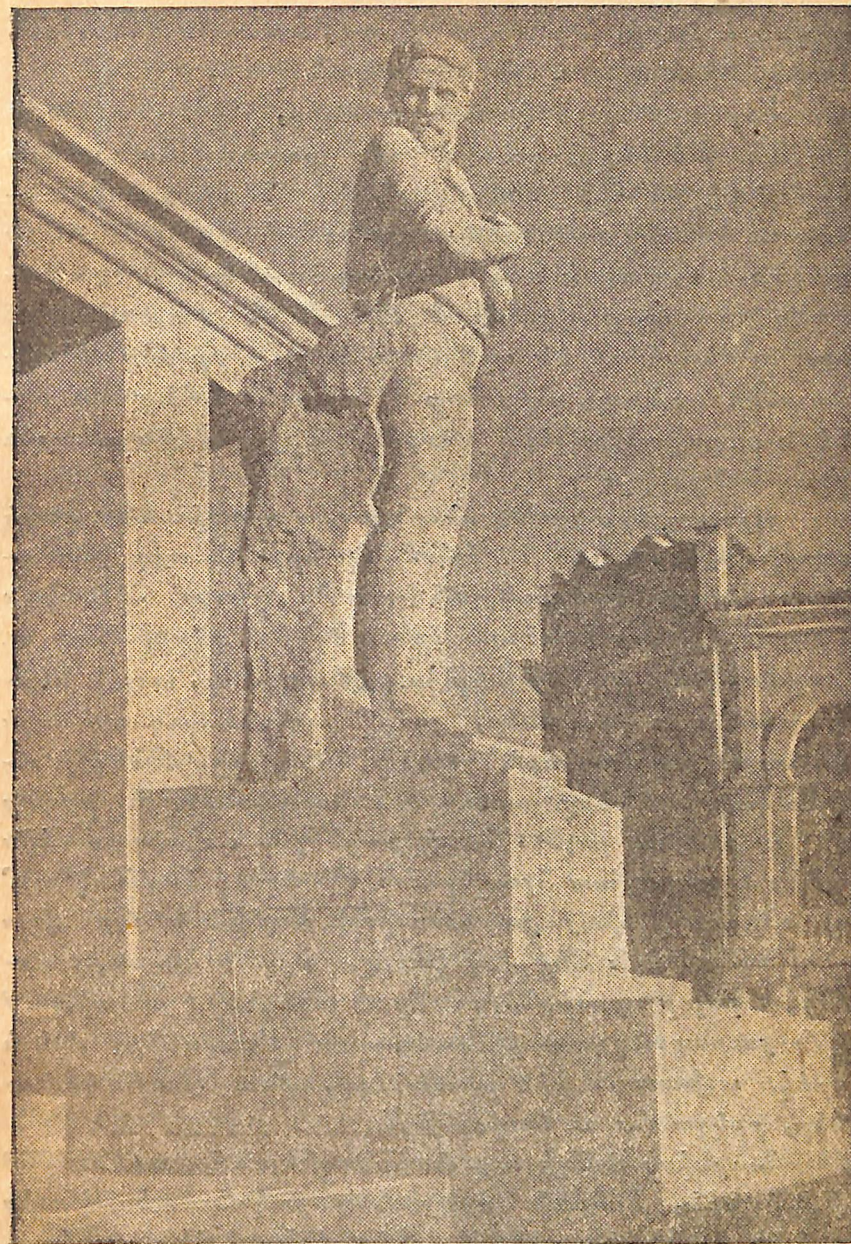
Հայաստանի անուշահամ դեղձի պահածոն, վարդի մուրաբան, տանձի ու ծիրանի պահածոները, Արարատյան խազոզի կոմպոտը, որ ամեն տարի միլիոնավոր տուփերով արտադրվում են մեզ մոտ, հարզի են Սովետական մեծ Միության մեջ: —

Ավելի հարգի է Հայաստանի գինին: Նա հազարամյակների պատմություն ունի: Ե՞րբ է հայ գեղջուկը շինել անաչին հնձանը, առաջին անգամ խաղողը տրորել և գինի պատրաստել, — դժվար է ստույգ ասել: Բայց Հայաստանի գինին խմել է դեռ հույն պատմագիրը և ճանապարհորդ Քսենեֆոնը, որը մեր երկրում եղել է սրանից 24 դար առաջ: Իսկ այդ ժամանակներից ի վեր շատ բան է փոխվել գինեգործության մեջ:

Այսօր «Արարատ» գործարանում ես տեսա այդ փոփոխությունները: Հին գործարանից, որ պահպանում էր պարոն Շուստովին, ոչինչ չի մնացել: Բարձրացել են նոր գինեգործարանի կորպուսները, ուր աշխատում են նոր մեքենաներ: Արարատյան արևահամ խաղողից այստեղ ծնվում են ամենաբազմազան տեսակների ընտիր գինիներ — մուսկատ և մաղերա, կազոր և պորտվեյն, օսփերավի և խերես, ծնվում են սեղանի գինիներ, դանազան կոնյակներ և այլ խմիչքներ: Նկուղներում, հսկայական տակառների մեջ, ննջում են հին գինիները: Նրանցից շատերն արդեն հիսուն-վաթսուն տարեկան են:

Ես հաշվեցի «Արարատ» տրեստի արտադրանքը: Եթե մի օր, մեր համաժողովրդական տոների ժամանակ ասեն, թե Սովետական Միության բոլոր քաղաքացիները՝ մեծից մինչև փոքրը՝ պետք է կենաց խմեն «Արարատ»-ի գինուց, — «Արարատ»-ը չի վախենա. նրա մի տարվա արտադրածը բավական կլինի 193 միլիոն բաժակ լցնելու համար:

Արդյունաբերական Երևանում կատարածս պտույտի ժամանակ եղա շատ գործարաններում — առադապորձական և հրուշակային, ծխախոտի և մակարոնի, մե-

Սու. Ե ա հ տ ու մ յ ա ն ի արձանը Երևանում:

տաքսի և կարի, մարմարի և կաշու, ապակու և մուլիտի, կոշկեղենի և էլի ու էլի գործանրաներում:

Միրաս թնդում էր այն ամենից, ինչ ես տեսնում էի: Ահա թե ինչ է դարձել մեր քաղաքը: Ես հաճախ հիշում էի մի հին ճանապարհորդի նկարագրություններում Երևանի մասին կարդացածս: Երևանն արհեստների քաղաք է, — գրել է նա: Բայց արհեստներն էլ չափազանց հետամնաց վիճակում են: Ամեն քայլափոխում նրանք հիշեցնում են այն ժամանակը, երբ մեր կիսավայրենի նախապապերը նոր էին թողել իրենց անտառներն ու քարանձավները և նոր-նոր անցնում էին տնային զբաղմունքներին:

Այս սողերը գրվել են ընդամենը վաթսուն տարի առաջ: Այն, աղքատ ու խեղճ եր Երևանն այդ ժամանակ: Արդյունաբերությունն ասածղ չկար: Հիմնական զբաղմունքն արհեստներն էին: Կային դարբիններ ու կաշեգործներ, պայտառներ ու որմնաղիրներ, կային ներկարարներ ու բրուտներ, շուրջ յոթանասուն տեսակի զանազան արհեստների մարդիկ: Հինավուրց Զանգվի փոխին կաշեգործները շարում էին տակառները և նրանց մեջ դաբաղում կաշին: Ներկարարներն աշխատում էին մթին և զարշահոտ հյուղերում: Մի երկու կավե կճուճ լի ներկերով, փայտյա հասարակ ձողեր, որոնց վրա փաթաթում էին ներկվող կտորը, — սրանք էին այդ արհեստի բոլոր գործիքները: Բրուտանոցները հանդիպում էին յուրաքանչյուր թաղամասում: Առավոտից մինչև երեկո աշխատում էին բրուտները, շինում կավե կճուճներ, քրեղաներ ու սափորներ:

Նույնիսկ ավելի ուշ ժամանակներում, արդեն 1900 թվականին, Երևանն արդյունաբերական տեսակետից գրեթե առաջ չեք շարժվել: Դեռ իշխում էին արհեստ-

ները: Գործարանային արդյունաբերությունը, որ գրեթե ավերապես գինու, սպիրտների և գարեջրի արտադրությունն էր, տալիս էր տարեկան մոտ 150.000 ռուբլու արտադրանք: Որպեսզի պատկերավոր դառնա այդ թիվը, բավական է նկատել, որ ժամանակակից Երևանի փոքր ձեռնարկություններից մեկը, Օսարովսկու անվան մետաղագործական արտելը, տալիս է տասներեք անգամ շատ արտադրանք, քան քաղաքի բոլոր արդյունաբերական ձեռնարկությունները միասին՝ սրանից քառասուն տարի առաջ:

Այդպես խեղճ է եղել հին Երևանը: Բայց սովետական արևի տակ նա վերածնվեց: Ես կաշխատեմ իմ նկարների մեջ արտացոլել այդ վերածնունդը:

Ա Ր Կ Ա Մ

Վաղուց ես կարդացել եմ մի պատմություն, որին հաճախ ե գառնում իմ միտքը: Այսօր էլ, այցելելով Կիրովի անվան կաուչուկի գործարանը՝ Երևանում, ես նորից վերհիշեցի այն:

Ամեն ինչ սկսվեց նրանից, որ երիտասարդ մարդն ուղեց գրել: Հանկարծ ինքնահոս գրիչը հալվեց-անհետացավ նրա ձեռքում և թանաքը լճացավ սեղանին: Այս ինչ էր, ուր գնաց գրիչը: Երիտասարդ մարդը ոչինչ չհասկացավ: Նա զարմացած ոտքի կանգնեց, բայց ավելի զարմացավ և սարսափեց, երբ կայծակի պես մի բան շողաց իր աչքին, մաբեց լույսը և վարկենապես անհետացան էլեկտրոնադորդ լարերը:

Նա վաղեց դեպի դուռը: Ուղեց բացել: Բայց ան-

հետացել էր և դռան բռնակը: Հենց այդ միջոցին զգաց թե ինչպես հարվում են ակնոցների շրջանակները, ապակիներն ընկան հատակին և փշրվեցին: Նախասենյակում փնտոեց պլաշը: Չկար: Փնտոեց կրկնակոշիկները: Չգտավ: Նրանք նույնպես անհետացել էին, ինչպես ինքնահոս գրիչը, ինչպես դռան բռնակն ու ակնոցների շրջանակները: Չարմանալի արկած: Գուցե գողացել են: Նա վազեց դեպի հեռախոսը, որ զանգահարի: Բայց հեռախոսը նույնպես վերացել էր:

Սարխափելով՝ դուրս եկավ փողոց: Փողոցն էլ զրտավ խավարի մեջ սուզված: Չկային էլեկտրոհաղորդ գծերը: Լուռ էր ռադիոն: Սեղմված միմյանց, մթության մեջ շարվել էին էլեկտրոֆարշի վագոնները: Ոչ մի շարժում: Նա տեսավ, թե ինչպես չքացել էին ավտոմոբիլների շիները: Այլևս չէր լսվում գործարանների աուրյա հոխորը:

Ահեղ կատաստրոֆան համակում էր ամբողջ երկիրը...

Բայց ես դեռ չեմ բացատրել, թե ինչ կատաստրոֆա էր այդ:

Այդպիսի իրարանցում տեղի կունենար կյանքում, եթե մի ըուպե, ասենք՝ որևէ կախարդական գավազանի ուժով, աշխարհից վերանար կառուցուկը:

Այն ամենը, ինչ ձեր աչքի առջև հենց նոր անհետացան, պատրաստված են կամ կառուցուկից, կամ իրենց մեջ կառուցուկ են պարունակում: Ե՛վ ինքնահոս գրիչը, և՛ պլաշը, և՛ ավտոմոբիլի շինը, և՛ էլեկտրոհաղորդ լարը:

Կառուցուկը հաստատապես մտել է կենցաղի մեջ: Նա հարկավոր է արդյունաբերության շատ ճյուղերում: Նա գործադրվում է երկրի պաշտպանության համար:

Փրանսացի աշխարհագիր Շարլ Լա-Կոնդամինը, ոք մեզանից յերկու հարյուր տարի առաջ, իր ամերիկյան

ուղևորությունների ժամանակ, գտավ կառուցուկը, այդ բոլորի մասին չէր էլ մտածում: Նա միայն պատահականորեն կորեց ծառի ճյուղը և տեսավ, թե ինչպես կաշրվածքից մածուցիկ հեղուկ է թափվում: «Կա-օչոն», — բացականչեց հնդիկը, որին նա հանդիպել էր Չունգլիներում՝ Ամերիկայի ճահճուտ անտառներում: Նա հասկանում էր հնդիկի լեզուն: «Կա-օչոն». ասել է՝ ծառի արցունք: Ի՛նչ գեղեցիկ անուն: Հետո ֆրանսացին փորձեց այդ «արցունքի» հատկությունները: Դա հենց առաջին կառուցուկն էր: Եվ նա հայտնի դարձավ աշխարհին:

Բայց երկար ժամանակ նրա մշակույթը չէր զարգանում: Պատմում են, որ հարյուր տարի առաջ Ռուսաստանում միայն մի զույգ կրկնակոշիկ կար՝ մի պրոֆեսորի մոտ: Եվ այնքան անմշակ կառուցուկից, որ ձմեռը ցրտից կուչ էր գալիս, փոքրանում, և պրոֆեսորը հազնելու համար նախ տաքացնում էր կրակի վրա:

Հիմա դա թվում է նույնիսկ անհավատալի: Որովհետև մեր երկրում կառուցուկի արդյունաբերությունը զարգանում է յոթ մղոնանոց քայլերով: Միջին Ասիայի տափաստաններում աճում են կառուցուկատու բույսերը: Երկրի տարբեր մասերում՝ այստեղ ու այնտեղ՝ խոյացել են սինթետիկ կառուցուկի հսկա գործարաններ: Այնտեղ կառուցուկ են ստանում ամենաբազմազան նյութերից:

Երևանի գործարանը մեկն է դրանցից:

Երիտասարդ քիմիկոսը բացում է վարագույրը:

— Ահա նա:

Առանձնասենյակի պատուհանից, որ գտնվում է երրորդ հարկում, ես նայում եմ ցած: Իմ դեմ փովել է վիթխարի հնոցների, էլեկտրական տրանսմիսիանների և

գործարանային կորպուսների մի բազմութիւն: Մի ամբողջ քաղաք:

Դա կիրովի անվան կաուչուկի կոմբինատն է:

Մի տասը տարի առաջ այստեղ լերկ, ամայի տարածութիւններ էին: Հիմա՝ Նրևանի արդյունաբերական սի'րուր:

— Իջնենք ցած,—ասում է քիմիկոսը:— Գործարանում ավելի երկար կխոսենք:

Եվ մենք ուղևորում ենք այնտեղ, ուր ծնվում է կաուչուկը:

Բարդ արտադրական պրոցեսների մի հսկա կոնվեյեր է այդ: Անցնելով այդ կոնվեյերը, մեր լեռների հասարակ կրաքարը, Դոնբասի քարածխի հետ միասին, էլեկտրականութեան միջոցով վերածնվում, տալիս է բոլորովին նոր որակ՝ սովետական սինթետիկ կաուչուկը:

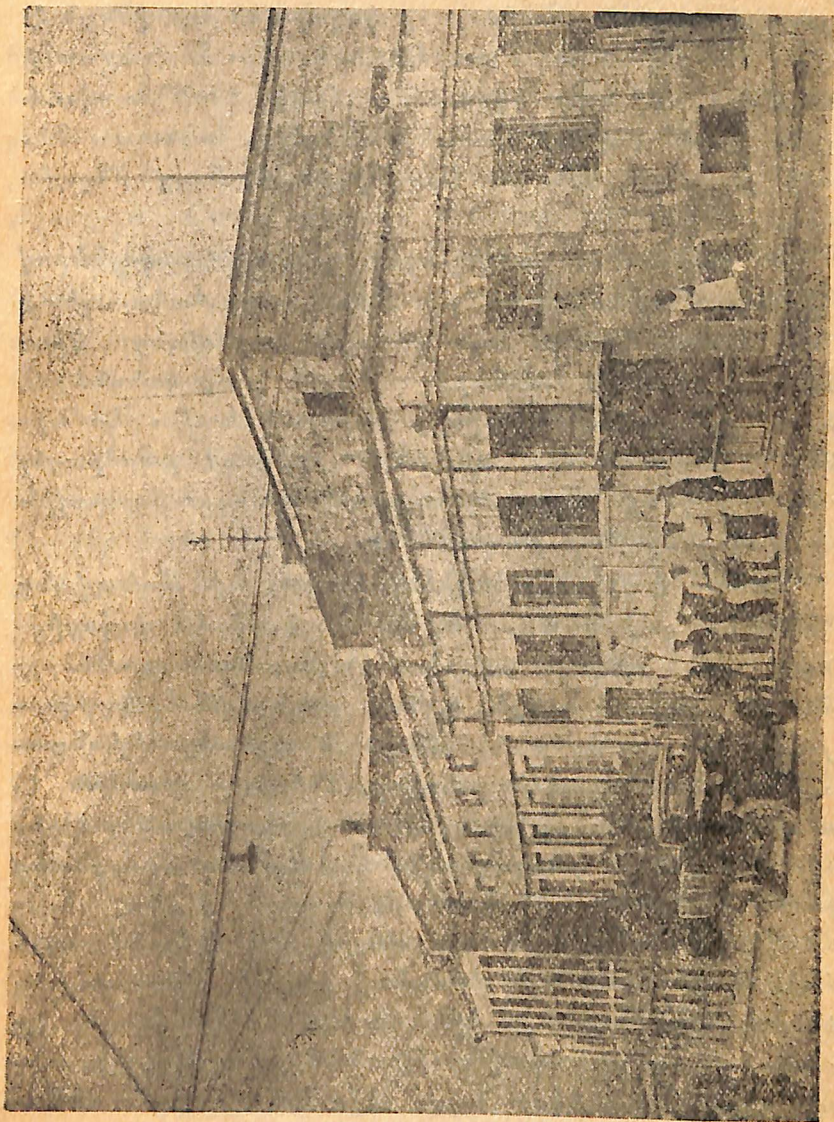
Մենք ուսումնասիրեցինք այդ հետաքրքրական կերպարանափոխութիւնը և տեսանք աշխատանքն այն մարդկանց, որոնք առաջ են շարժում գործարանի շտրնգալից առօրյան:

ԵՐԿՐԻՑ ՄԻՆՁԵՎ ԼՈՒՍԻՆ

Ես արթնանում եմ վազոնի ցնցումից: Եվ առաջին ձայնը, որ հասնում է ականջիս՝ դետի շրջունն է:

— Դուք արդեն հասաք, Ալավերդին է,—ասում է կոնդուկտորը:

Շտապով իջնում եմ կառամատույց: Ահավոր ձորի մեջ, կես զիշերվա խավարում, վառվում են անհամար էլեկտրական լամպերը: Մի պահ ինձ թվում է, թե կոն-

Մինչև 1920-ական թվականները

դուկտորը սխալվեց: Ե՛րբ է Ալավերդին այսքան լուս-
սեր ունեցել: Բայց հետո ամեն ինչ վերակենդանանում է
հիշողության մեջ: Սա իրոք որ կայարանի հին շենքն է:
Դեմը՝ Սանահինի հսկա բարձրավանդակը: Լեռնաստանի
մթուժյան մեջ նրա եզրագծերը հազիվ են նշմարվում:
Չորից գալիս է գետի շրջունը: Միրելի, հարազատ Դե-
բետի շրջունը: Այո, սա Ալավերդին է: Բայց ինչպես
փոխվել է նա:

Ես քայլում եմ բանվորական քաղաքի փողոցներով
և փնտռում ծանոթ վայրերը: Մեր տնակը, ահա, պետք
է որ այստեղ լիներ, այս փոքրիկ դարավանդի վրա:
Բայց նա չկա: Մի եռահարկ, ահագին շենք կանգնել է
նրա տեղը՝ լուսավոր աչքերը դարձրած ձորին: Սա ար-
գեն նորութուն է: Փոքր-ինչ այն կողմ բարձրացել
է մի այլ շենք: Ապա՝ երրորդը: Չորրորդը: Բոլորովին
նոր փողոցներ, նոր թաղամասեր:

Հաճելի է զբոսնել հայրենի վայրերում: Մանավանդ
ամառային զով գիշերը: Եվ ես անցնում եմ փողոցից-
փողոց: Ամեն տեղ դիմավորում են նոր կառուցումները:
Ահա սա դպրոցի շենքն է, նա՛ շրջանային հիմնարկու-
թյունների, այստեղ խանութներն են, այնտեղ հիվանդա-
նոցը, սա բանվորական բնակարանների թաղամասն է,
նա՛ թատրոնը: Տները ողողված են էլեկտրական լույսե-
րով: Փողոցները կարգավորվել են: Այստեղ ու այնտեղ
երևում են նորատունի ծառերը:

Վերջին անգամ ես այս վայրերում եղել եմ տաս-
ներեք տարի առաջ. այն ժամանակ հազիվ յոթ տարեկան
էի: Եվ Ալավերդին իմ հիշողության մեջ մնացել էր
մանկական օրերի տպավորություններով — փոքրիկ, ան-
շուք ավան, կուչ եկած ձորի մեջ: Այժմ ինչպես մեծա-
ցել, ինչպես գեղեցկացել է նա:

Բայց Ալավերդում ինձ հետաքրքրում են գործա-
րանները՝ պղինձը և պղնձի մարդիկ: Ես նրանց կը-
հանդիպեմ առավոտյան:

... Գնալով պղնձաձուլական գործարանը՝ առավոտյան
հանդիպեցի իմ հին ծանոթներից մեկին: Նա Լենինյան
հանքերում լեռնախույզ ինժեներ է: Ցերեկն անցկացը-
րինք միասին՝ շրջեցինք գործարանները, եղանք հան-
քերում: Ես բավական ծանոթացա պղնձարդյունաբերու-
թյանը և տեսա մարդկանց հիանալի աշխատանքը:

Ալավերդին արդյունաբերական նշանավոր կենտրոն
է: Այստեղ, երկրի ընդերքում, պահված են թանկարժեք
գանձեր—պղինձ և այլ մետաղներ: Նրանց արդյունա-
հանումն սկսվել է վաղ ժամանակներում, ասում են՝ դեռ-
տասներկուերորդ դարում, ով գիտե, գուցե և ավելի շուտ:
Բայց հանքային վիթխարի հարստությունները մնացել
են համարյա անձեռնմխելի: Հայաստանում սովետական
կարգեր հաստատվելու անմիջապես նախօրյակին հան-
քավայրերը շահագործում էին ֆրանսացի կապիտա-
լիստները: Նրանք ամեն կերպ կողոպտում էին Ալավեր-
դին: Բայց նրանք էլ չէին կարող սպառել ստորերկրյա
գանձերը: Ալավերդին զբանք պահում էր իր իսկական
տերերի—սովետական մարդկանց համար:

Եվ ահա, այժմ մի քանի հազար մարդիկ—բանվորներ
ու ինժեներներ—փորում են երկրի հարուստ ընդերքը,
պղինձ հանում: Թանկարժեք հանույթը հանքերից ձուլող
գործարանն է բերվում գնացքով կամ ձիաքարշ վազոն-
ներով: Նայած թե որ հանքից է բերվում: Իսկ հան-
քերը շատ են. նրանք գտնվում են Մադանում, Շամլու-
ղում, Աղթարայում, Շահալի-էյլարում: Հանքաքարն
այստեղ է բերվում նաև հեռավոր Ղափանից:

Վիթխարի հնոցների մեջ Լուսև և Զանգեզուրի պղնձաքարը հանդիպում է Դոնբասի ածուխին: Նրանք ջերմությամբ գրկախառնվում են: Այդ ջերմությունն անցնում է հազար աստիճանից: Գիշեր ու գօր ծխում են հնոցները և նրանց մեջ պղինձը հարվում—գտվում է: Հրաշեկ գետի նման նա հոսում է առվակներով, կաղապարվում, ձև ստանում, հետո նորից նստում գնացք, միայն թե այս անգամ ոչ թե դարձյալ դեպի հանքերը, այլ դեպի մեծ Միության ուրիշ գործարաններ:

Ամեն տարի հազարավոր տոններով պղինձ է տալիս Ալավերդին: Եթե կարողանայինք հեռախոսագրի՞ անցկացնել երկրից մինչև լուսին, Ալավերդու մի տարվա արտադրած պղինձը գրան լիովին կբավարարեր: Բայց այդ բանը մենք թողնում ենք ապագայի մարդկանց: Իսկ Ալավերդու պղնձից առայժմ պատրաստում ենք գենքեր ու զրահներ՝ մեր սրբազան հայրենիքը պաշտպանելու համար, պատրաստում ենք սպառման զանազան առարկաներ: Ո՛վ գիտե, գուցե հենց այս գրչածայրի մեջ էլ, որով ես իմ ծոցատետրում գրում եմ Ալավերդու պղնձի մասին, կա մի մասնիկ այդ պղնձից:

Ք Ա Ր Ե Ր Ը

Թիկնած գահավորակին՝ մենք երկար զբուցում էինք—ես և իմ ծանոթ ծերունի երկրաբանը:

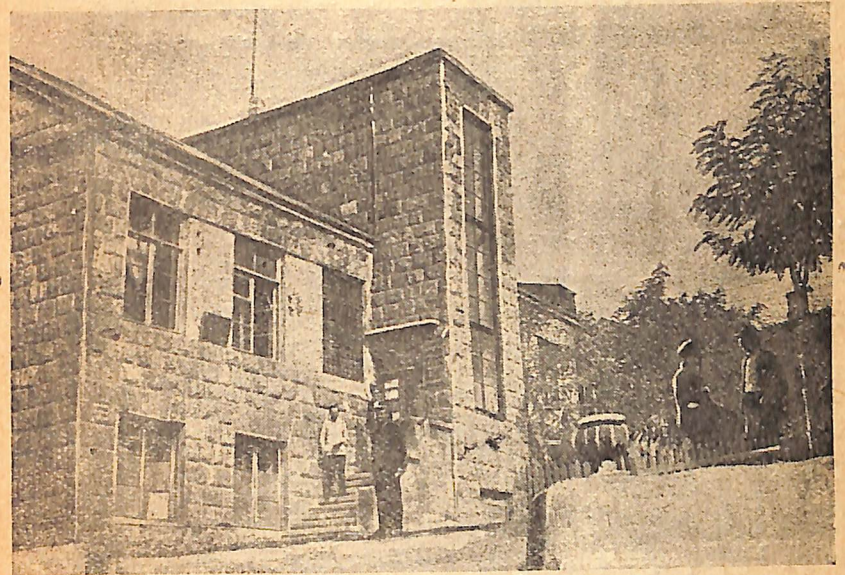
— Զեզ հետաքրքրում են Հայաստանի քարերը,—ասաց նա:— Խնդրեմ:

Այս ասելով՝ երկրաբանը մատը մեկնեց սեղանին: Կարմիր մահուղի վրա, շքեղ ափսեի մեջ ապակե մի սա-

փոր էր դրված: Մայրամուտի շողերը թափանցելով նրա ձևավոր պատերից՝ ադամանդի փայլ էին տվել ջրին: Քառասուն աղբյուրների կենարար ջրին, որ հեռավոր լեռներից գալիս է Երևան:

Ես մի պահ ոչինչ չհասկացա:

— Դուք սափո՞րն եք ասում:

Ալավերդի բանկի շենքը.

— Այո, սափորը,—պատասխանեց նա:— Ահա ձեզ Հայաստանի ձևափոխված քարը: Այդ սափորը պատրաստված է մեր պեմզայից:

Որ քարից զանազան պարագաներ են պատրաստում, ես այդ առաջ էլ գիտեի: Բայց այս շքեղ սափորը մեր պեմզայից: Դա ինձ համար նույնպիսի նորություն էր, ինչպես և այն, որ քարածուխից օժանելիքներ են ստացվում—զանազան դուխիներ և օդեկալոններ:

Իայց զա միակ հետաքրքրական բանը չէր, որի մա-

սին ասաց երկրաբանն այդ երեկո: Ոգևորված նա պատմում էր Հայաստանի տուֆի և մարմարների մասին:

Վարդագուչն զանձ,— այդպես է անվանել մի բանաստեղծ տուֆը: Եվ իրոք՝ տուֆը զանձ է: Նայեցեք ձեր շուրջը և դուք կտեսնեք տուֆակերտ ինչքան շենքեր: Վարդագուչն, կարմիր շենքեր: Շենքեր՝ դեղնավուն, կանաչ ու սև: Տուֆը թեթև է, հեշտ տաշվող, դիմանում է ցրտին ու տաքին, հեշտությամբ չի քայքայվում: Նրա գլխավոր հանքերը գտնվում են Արթիկում: Բայց տուֆ կա Հայաստանի այլ վայրերում ևս—Երևանի մոտ, Վարդապատում, Կալինինոյի շրջանում:

— Իսկ դուք գիտե՞ք ի՞նչ քարատեսակի մասին,— հարցրեց երկրաբանը:

— Ի՞նչ, դա միթե հանրահաշվական անհայտը չէ,— իմ հերթին հարցրի ես:

— Այն: Բայց կա և ի՞նչ քարատեսակ: Նա գտնվում է Թումանյան գյուղի մոտ: Այժմ նրանից հրակայուն աղյուսներ են պատրաստում, որոնք դիմանում են մինչև 1760 աստիճանի տաքության: Դա պարզապես տուֆի մի տեսակ է. հողից իր մեջ ընդունելով զանազան լուծույթներ, նա զարձեղ է հրակայուն: Երբ հայտնի չէր նրա ինչ լինելը, անվանեցին ի՞նչ: Այդպես էլ մնաց անունը:

Իսկ մեր բազմագույն մարմարները: Սաթի պես սև ու փղոսկրի պես ճերմակ մարմարները, որ տեսել եք թանաքամանների տակ, մոխրագույն, բծավոր մարմարը, որ տեսել եք լվացարանների վրա, ծնիքսները, որ շողում են մեր հոյաշեն տների պատերից, և էլի ու էլի տեսակներ:

Երևանում, ուսանողական արվարձանում, մի փոքրիկ, գեղեցիկ պարտեզի մեջ, պատվանդանի վրա խրոխտ կանգնել է երիտասարդ գինակիրը՝ Ղուկաս Ղուկասյանը:

Ղ. Ղուկասյանի արձանը Երևանում:

Նա Հայաստանի կոմերիտմիութեան հիմնադիրն էր: Հիմա
Ղուկասը չկա. նա ընկավ մեր կյանքի արեածագին: Բայց
ժողովուրդն իր հիշողութեան մեջ պահում է նրա հիշա-
տակը: Ուսանողական արվարձանում, պատվանդանի վրա
կանգնել է նա՝ կերտված Փամբակի գրանիտից: Դա
Հայաստանի ընտիր քարերից է: Փամբակի գրանիտից է
բարձրացել և օպերայի ու բալետի թատրոնի շենքը Ե-
րեվանում: Գրանիտը մտնում է շարունակ նոր կառու-
ցումների մեջ:

Մեր երկիրը քարի երկիր է: Քարի, որ մի ժամա-
նակ անեծք էր: «Տարար՝ քարին քսեցիր»,—ասում էին,
երբ ուզում էին պախարակել մի բան փշացնելու համար:
«Անունդ քարին գրվի»,—ասում էին անեծքի ժամանակ.
այսինքն, թե՛ մեռնես: Էլի անիծում էին. «Քարին պառ-
կես»: «Գլուխդ քարը»,—ասում էին: Եվ էլի շատ ու
շատ անեծքներ:

Շինականը նայում էր ամենի ժայռերին, նայում էր
ահավոր ձեռպերին և մրմնջում. «Անիծյալ քարաստան»:
Նա տրտնջում էր, որ իր երկիրը հարթ դաշտավայր չէ,
ուր արտերն ավելի շատ կլինեին, բերքը՝ շատ:

Բայց հիմա «անիծյալ քարաստանը» նոր նշանա-
կութուն է ստացել: Պղնձաքարը պղինձ է տալիս: Զան-
գեզուրում կա մոլիբդեն, որ մայրն է այլ թանկարժեք
մետաղների: Զաջուռում արդյունահանվում է քարածուխ:
Արթիկում՝ տուֆ: Անու հանքերը պեմդա են տալիս, որ
նույնպես արժեքավոր շինանյութ է: «Անիծյալ քարաս-
տանը» տալիս է մարմար և օնիքսներ: Պեմդայից և
կվարցիտներից ծնվում է ապակին: Գրանիտից կերտ-
վում են հոյակապ կոթողներ:

Անգնդախոր ձորերում մոնչում են մեր լեռնային
գետերը: Քարերն ունկնդրում են նրանց և մեզմ ար-

ձագանք տալիս: Ապա որոտում են դինամիտները և
տապալում ամենի ժայռերը: Հետո գալիս է նոր կյանքի
որմնադիրը և ձև ու կերպարանք տալիս քարերին:

ԱՆՏԱՌԻ ԳԻՇԵՐԸ

Երկաթուղու կայարանը կուչ է եկել անագին ժայ-
ռի տակ: Թվում է, թե բավական է մի թեթև ցնցում, որ
պոկվի այդ գորշ, վիթխարի զանգվածը, անավոր գղբ-
դյունով գլորվի ցած և ոչնչացնի կայարանը: Բայց սվ
գիտե, թե երբվանից նա մնում է այդպես լուռ ու ան-
շարժ, մտախոհ ականջ գնելով գետի վշտցին:

Այստեղ վերջանում է մեր ուղևորութունը զնայ-
քով: Մագլցելով ժայռի կողերին և բռնելով մացառնե-
րից, որ այնպես առատորեն բուսել են այստեղ, մենք
բարձրանում ենք վեր: Եվ որքան բարձրանում ենք, այն-
քան ահավոր է դառնում ձորը՝ Դեբեաի միալար վշտ-
ցով: Գետի այն ավին բարձրանում է ժայռերի մի այլ
շղթա:

Ակամա միտս են գալիս բանաստեղծի տողերը.

Այն Լոռու ձորն է, ուր հանդիպակաց
ժայռերը խորունկ նոթերը կիտած,
Դեմ ու դեմ կանգնած համառ ու հանդարտ,
Նայում են իրար հայացքով անթարթ:

Այժմ մենք գնում ենք այդ բանաստեղծի հայրենի
գյուղը՝ Թումանյան, իսկ գիշերն այնտեղից կձիավարենք
գետի Մոսկոր, որ հեռավոր, հնամենի անտառում ընկած
մի գյուղախումբ է:

Երբ ձանապարհը փոքր-ինչ հեշտանում է՝ հետգետե

հորիզոնական դիրք ընդունելով, մեր ուղեկիցներինց մեկը, մի ձեր թումանյանցի, ասում է:

— Կարգացել եք Գիքորի պատմությունը, մեր Ուհանեսի գրածը: Հրեա՞ սա Գիքորի աղբյուրն է:

Մեր դեմ, իրոք, մի լեռնային կարկաչահոս աղբյուր կար: Այստեղ էր, որ Գիքորն ասավ. «Ապի, ծարավ եմ»: Եվ վերջին անգամ խմեց հայրենի անտառների սառնորակ ջուրը: Ահա և այն ծառը, որի մոտ ասավ. «Ապի, բեզարել եմ»: Ու նստեց հանգստանալու:

Այժմ թումանյանն իր գեղեցիկ լեռնաշխարհով և այդ լեռնաշխարհի պես գեղեցիկ իր երկերով վերստին հմայել է մեզ: Հասնելով գյուղ, մենք ամենից առաջ այցի ենք գնում նրա հայրենական տունը: Ծանոթանում ենք բանաստեղծի հարազատներին, զրուցում երկար:

Բայց հեռավոր ճանապարհը դեռ սպասում է մեզ: Եվ երբ լիալուսինը հայտնվում է լեռան հեռեկից, մենք վերսկսում ենք ուղևորութունը:

Երեք հոգի ենք—մի երիտասարդ բանաստեղծ, շրջանային բժշկուհին և ես: Գնում ենք ամեն մեկս մեր գործով: Ձիերն ընթանում են հանդարտ, կողք-կողքի:

Բժշկուհին մեզմ երգում է: Իսկ երբ լուսն է՝ բանաստեղծն է սկսում արտասանել: Ես ունկնդրում եմ նրբանց և անտառին, որ սվսվում է մեր շուրջը:

Հետզհետե խորանալով անտառի մեջ՝ ճանապարհը նեղանում է: Այժմ մենք գնում ենք ոչ այնքան արահետով, որքան ենթադրությամբ: Եվ հանկարծ այդ արահետն էլ անհետանում է: Այդպիսի գեպքերում ամենավրտասանի ուղեցույցը ձիերն են: Մենք թողնում ենք սանձերը: Խըռտացնելով չոր սաղարթը՝ նրանք ընթանում են հանդիստ: Բայց նրանք էլ մոլորվել են. երբեմն տանում են դեպի ահավոր վիհի եզերքը և հանկարծ նկա-

տելով, ահանջները խլշում ու կանգնում. երբեմն հասցրնում են որևէ քառաժայռի ստորոտ:

Բժշկուհին անհանգստանում է:

— Ասացի, որ գիշերը չզանք: Դեռ լավ է, որ դայլեր չեն հանդիպում,—մխիթարում է նա ինքն իրեն: Մանր արկածներով անտառում հետ ու առաջ ենք գնում: Մեկ էլ՝ դեմը փոփում է մի բացատ: Բացատնեքում ավելի հեշտ է կողմնորոշվել: Նայում ենք շրջապատը. ինչ-որ ձորի մեջ ենք. դեմը բարձրանում է մի անազին ժայռ: Նայում եմ վերև ու,—ինչ հրաշալիք,—տեսնում ժայռի կատարին մի քարայծ: Կանգնել է նա՛ լուսնի շողերով ողողված և նայում է ձորին: Ընկերներս հիացել են:

— Բնւմ...

Ահեղ մի կրակոց ընդհատում է այդ պատկերը: Այժմայմը վեր է թռչում տեղից, մեկ էլ տապալվում, զրոփում ժայռի ստորոտը:

Հետ ենք նայում ու տեսնում մի կարճահասակ հրբացանավոր մարդու, որ դուրս գալով թագստոցից՝ մտտենում է մեզ

— Բարով,—ասում է. —ճամբորդ եք երևում, չընի մոլորվել եք:

Ընդունելով բարևը, հայտնում ենք, որ, իսկապես, մոլորվել ենք: Նա բարությամբ ժպտում է և ավելացնում.

— Բան չկա, էս քշեր զոնաղ կմնաք որսկան Շաքարին, առավոտը ճամբեն շանց կտամ:

Մենք համաձայնվում ենք:

— Հենց էս ծառի տակն էլ նստեցեք,—ասում է նա ու ինքը հեռանում: Վերադառնում է կես ժամից հետո, որսած այժմայի տակ տնքալով: Իսկույն մաշկում է և խորոված սարքում:

Մենք ընդունում ենք որսորդի հյուրասիրությունը և ունկնդրում նրա պատմություններին: Իր ամբողջ կյանքը Շաքարն անց է կացրել անտառում: Խոսում է որսի մասին, անտառի ու նրա հարստությունների մասին:

— Օրհնված ա մեր անտառը,—ասում է նա,—ինչ ուզես՝ լիքն ա: Էնքան եղնիկներ ու կխտարներ կան: Դալաններն էլ քիչ չեն: Իսկ թե քիչ բարձրանաս՝ մայրահավեր՝ ինչքան որ քեֆդ տա:

— Իսկ մուֆլոններ նսւնալես շատ են,—հարցնում է բանաստեղծը:

— Ձէ,—պատասխանում է որսկանը.—զրանց համար Դարալագյազ գնա, կամ Վեդի: Էնտեղ այծեր էլ շատ կան, կաքավներ էլ:

— Իսկ գազաններ:

— Ինչքան ուզես. արջ կա, որ սարի չափ գեղն ու աղվեսը լավ մորթի ունեն: Եդ գազաններով հարուստ են մանավանդ Սևանի, Բայազետի ու Ղուկասյանի շրջանները: Հէյ գիդի հա՛,—ավելացնում է որսկանը փոքր-ինչ ընդմիջումից հետո,—տեղ չի մնացել, որ ոտք դրած չըլնեն:

Զրույցը գեռ երկար շարունակվում էր: Խոսում էինք առհասարակ անտառի հարստությունների մասին: Փայտի մասին և ատաղձագործական արդյունաբերության:

Ես մտորում էի ծառերի մասին: Ինչո՞ւ մեզ մոտ ծառերը քիչ են: Ձե՛ որ մի ժամանակ նրանք շատ են եղել: Մի անգլխացի ճանապարհորդ, որ 17-րդ դարում այցելել է Հայաստան, գրում է, թե ինքն աշխարհում չի տեսել ավելի գեղեցիկ անտառապատ ճանապարհ, քան այն ճանապարհը, որ Չալուսից տանում է Ղարաքիլիսա: Այդ վայրերում այժմ ոչ միայն անտառ չկա, այլև ծառի ոչ

մի հետք: Դարերի ընթացքում մարդը ոչնչացրել է այն: Այդպես էլ ուրիշ վայրերում: Բայց մեր գեղեցիկ երկիրն ինչքան ավելի գեղեցիկ կլիներ, եթե ունենար իր հին անտառները:

Եվ ահա՛ նոր մարդիկ, սովետական մարդիկ, վերականգնում են անտառները:

Մտքով ես տեղափոխվում եմ Երևան և նորից տեսնում նրա մերձակա լանջերի մատաղ ծառատանը: Ես տեսնում եմ ծառազարգվող մեր գյուղերն ու քաղաքները: Նայում եմ դեպի մոտավոր ապագան և հրաշագեղ Սևանի ափերին տեսնում թավուտ անտառը: Ու Սևանը դառնում է ավելի հրաշագեղ: Ես տեղափոխվում եմ Կոմերիտ-միության անվան լճակը՝ Երևանում: Կապույտ, գեղեցիկ լճակի եզերքին դեպի հեռավոր հարթավայրերն ու բլուրներն է ձգվում ծառատանը: Նավակները թեթև սահում են ալիքների վրա: Հարյուրավոր սղաններ ու աղջիկներ լողում, աղմկում են ջրերում. նրանց զվարթ ծիծաղը համակել է օդը: Մարդիկ ճեմում են մերձակա ծառուղիներում: Հետո, իջնելով լճափ, հանգստանում են շքեղ պավիլիոններում: Այժմ դա մասամբ իրականություն է, մասամբ դեռ ծրագիր: Բայց ծրագիր, որն արդեն իրականություն է դառնում:

Մինչդեռ մենք խոսում, մտածում էինք այդ ամենի մասին, անտառի վրա դալկանում էր երկիրնքը: Հակիրթ աստղերը հալվում, անհետանում էին:

— Դե, ժամանակն ա,—ասաց որսկան Շաքարը ու ինքն էլ ոտքի կանգնեց:—Գնացեք էսպես, չծովեք, ճամբեն հեռու չի:

Եվ ինքն անհետացավ անտառում:

Մենք ճանապարհ ընկանք:

Արևածաղը մոտ էր:

ՄԱՅՐ ԱՐԱԲՍԻ ԱՓԵՐՈՎ

Գառնո արժանահիշատակ վայրերում մի քանի նը-
կարներ անելուց հետո որոշեցի մի շաբաթ հանգիստ տալ
ինձ՝ զբոսներով այս հրաշակերտ հովիտներում ու լեռ-
ներում:

Պատահում էր, որ բարձրանում էի լեռան ամենա-
բարձր կատարը, նստում մի քարի և նայում զեպի Ա-
րարատյան դաշտը:

Արարատյան դաշտը...

Փովում էր իմ աչքերի զեմ նա իր ումբողջ հմայքով:
Նրա մայրական կրծքին տարածվել էին ձոխ այգեստան-
ները: Կարծես ես տեսնում էի արևահամ ողկույզներով
ծանրաբեռնված խաղողի որթատունկերը: Այստեղ ու այն-
տեղ՝ հեռու և մոտ՝ երևում էին գյուղերը, որոնց վրա
ամեն առավոտ ու երեկո տարածվում էր մեր հնօրյա
օջախների ծուխը: Հեռվում, դուրս գալով կաթնագույն
մշուշից, արծաթե ժապավենի նման ձգված էր հավիտե-
նական ճանապարհորդը—նվիրական Արաքսը:

Ես որոշեցի մնացած օրերն անցկացնել նրա ափե-
րին: Եվ հրաժեշտ տալով Գառնո լեռնաստանին՝ հետի-
ոտն իջա զեպի Ղամարլու: Մի զիշեր հյուր մնացի Գար-
դարու գյուղում: Եթե ուզում էք իմանալ, թե ի՞նչ է
կոլտնտեսային հարստությունը, եկեք այստեղ: Կոլտն-
տեսությունն ունի ընդարձակ այգիներ ու մրգաստան-
ներ, մշակում է բամբակ, ցորեն, ունի անասնաբուծա-
կան խոշոր անասնություն: Եվ ամեն տարի նա մի քա-
նի միլիոն ուրբուր եկամուտ է ստանում: Առատության

մեջ են ապրում կոլտնտեսականները՝ ազնիվ աշխատելով
և շարունակ ավելի հարստացնելով իրենց անասնությու-
նը: Նրանք բարձր են պահում այն շքանշանի պատիվը,
որ անցյալ տարի երկիրը փակցրեց իրենց կոլտնտեսու-
թյան կրծքին:

Եղա Արատաշատում, Յուվայում, Նորաշենում: Ամե-
նուրեք նույն լիությունն է: Ասես մի ձեռք առատու-
թյան եղջյուրից բարիքներ է թափում ամեն մի ազնիվ
աշխատավորի տունը: Հարագատ պարտիայի ձեռքն է
այդ, որ յուրաքանչյուրին մղում է աշխատանքային
սխրագործության, յուրաքանչյուրին թե տալիս:

Ես տեսա բամբակի դաշտերը, որ ասես ձերմակ վար-
դաստան լինեին, տեսա մրգաստանները, եղա կոլտնտե-
սային մառաններում: Ես տեսա նոր մարզկանց, որոնք
հինավուրց Արաքսի ափին ապրում են նոր կյանքով:

Եվ միտս եկան Արարատյան դաշտի հին նկարա-
գրությունները. «Այս առավոտ չկար հնձավորը, չկար և
հերկավարը: Հասունացած արտը մնացել էր կիսաքաղ և
անվաստակելի արորն անգործ ընկած էր զեռ չվերջացը-
րած ալոսների մոտ... Այգիները մնացել էին անխնամ,
ազարակները կորցրել իրենց սիրելի բանվորներին: Ա-
րևը բարձրացավ, և որքան բարձրանում էր նա, այն-
քան Արարատյան ընդարձակ դաշտավայրը, որպես մի
հսկայական բուրվառ, խնկարկում էր յուր վաղորդյան
անուշհոտությունը... Ծխում էին և դաշտավայրի վրա
խիտ առ խիտ սփռված գյուղերը: Բայց այդ ծուխը չէր
նմանում այն խաղաղ, կապտագույն ծուխին, որ ամեն
առավոտ օձապտույտ սյունակներով վեր էր բարձրանում
խրճիթների գմբեթաձև երգիկներից... Ծխում էր Դվինը,
ծխում էր Արատաշատը, ծխում էր Վաղարշապատը, ծխում
էր էջմիածնի վանքը... Եվ թանձր ծուխը նսեմացնում էր

Արարատյան դաշտի լուսապայծառ գեղեցկությունը... Ոչ ոք չեր երևում: Ամենուրեք տիրում էր տխուր, անապատական դատարկություն: Դատարկ էին քաղաքները, դատարկ էին գյուղերը, դատարկ էին և ճանապարհները: Ի՞նչ էր պատահել: Կարծես թե մի մահաբեր շունչ անցել էր այդ սքանչելի դաշտի վրայով, և մարդկային ամեն արարած ոչնչացրել էր...»:

Դաժան թշնամու ձեռքն էր այդ, որ ոչնչացրել էր մարդկային ամեն արարած: Բայց եկավ ազատարար Հոկտեմբերը: Նա իսպառ բնաջնջումից փրկեց հայ ժողովուրդին: Նա վերածնունդ բերեց երկրին: Ծաղկեց երկիրը: Ծաղկեց և Արարատյան դաշտը, Հայաստանի ամենաարգասավոր հողը: Հարյուրավոր կուրսնտեսություններ կան այժմ այդ հողի վրա: Նրանցից շատերը միլիոնատեր են: Աշխատավոր մարդն սկսեց ապրել նոր կյանքով— ոչ միայն ազատ, այլև ունևոր, կուրսուրական կյանքով:

Եվ հորդեց համաժողովրդական ուրախությունը:

Ծիծաղեց դաշտը:

Ծիծաղեց և մայր Արաքսը՝ իր ափին տեսնելով հայ աշխատավորի ազատությունը, որի հոգսը դարերով նա կրում էր:

ՖԵՆԻՔՍ

Եղել է հեքիաթային մի թուշուն: Նա ծիրանագույն թևեր ուներ: Արևելքից թռավ Եգիպտոս, բուն շինեց Արևի տաճարում, այրվեց նրա մեջ՝ ինչպես խարույկի վրա, և նորից վերածնվեց իր մոխիրից:

Այդ թուշունը Ֆենիքսն էր:

Գյւղոցականներ

Հայ ժողովրդի մասին խոսելով, «Պրավդա» թերթը նրան նմանեցնում է այդ հեքիաթային թռչունին:

Մեր ժողովուրդը հասակ է առել անհամար մարտերում: Ինչպես Ֆենիքսը, նա էլ շարունակ վերածնվում էր մոխիրից, վերածնվում էր բոցից, որը, թվում է, սպառնում էր նրա գոյության հետքերն իսկ ոչնչացնելու:

Հայաստանի վրա հարձակվում էին ամեն կողմից և ամեն ժամանակ: Ավերվում էին հնադարյան տաճարներն ու պալատները: Երկրի բնակչութունը ցիր ու ցան էր արվում ամբողջ աշխարհով մեկ: Հայկական խոսքը լուռ էր հայրենի երկրում: Բայց Ֆենիքսը կրկին վերածնվում էր: Կրկին հնչում էր Հայաստանի քնարը՝ բանաստեղծական խոսքն ու երաժշտութունը: Փայլում էին գեղանկարչության նոր գույները: Մթին խուցերում իմաստունները վերաժողովում էին պատմության ցրիվ արված էջերը:

Վերջին անգամ հայ ժողովրդի Ֆենիքսը վերածնվեց 1920 թվի նոյեմբերի 29-ին: Նրա թևերն աչլևա չեն այրվի. դա նրա ընդմիշտ վերածնունդն էր: Ժողովուրդն ազատվեց դարավոր կապանքներից: Եվ ինչպես գարնանային ջրերը մեր հայրենի լեռներում, միանգամից հորգեցին նրա ստեղծագործության ակունքները: Շրջեցեք երկրի քաղաքներն ու դյուղերը և ամեն քայլափոխում դուք կգտաք այդ մեծ վերածնունդը: Երկրում, ուր հավիտենական մոռացումի գիրկն են անցել կարիքն ու թշվառությունը, ծաղկում է կուլտուրան:

Հայաստանը զարձեցել է համատարած գրագիտության երկիր: Յուրաքանչյուր երեք բնակչից մեկն այժմ սովորում է որևէ դպրոցում: Իսկ դպրոցները շատ են, ամեն գյուղում մեկը, հաճախ նաև երկուսը: Էլ ի՞նչ խոսք քաղաքների մասին: Երևանն, օրինակ, հիսուներից ավելի

մասսայական դպրոցներ ունի, ունի շատ ուսումնարաններ, իննը բարձրագույն դպրոց:

Երևանն ունի օպերայի և բալետի թատրոն, որի կուրծքը զարդարված է աշխարհում գոյություն ունեցող պարգևներից անհնամեծով՝ Լենինի շքանշանով: Ունի՝ զբամատիկական երեք թատրոն՝ հայկական, ռուսական և ադրբեջանական: Հապա պատանի հանգիստեսի թատրոնը: Տիկնիկայինը: Հապա կինոները: Կրկեսը: Շրջանային թատրոնների ու կինոների, երգեցիկ խմբերի և այլ անսամբլների ցանցը, որ տարածված է ամբողջ Հայաստանում:

Իսկ գրադարանները: Երևանի հանրային գրադարանը, որ երկու միլիոն հատեր գիրք ունի: Քաղաքային գրադարանը: Մանկականը: Քաղաքի մյուս գրադարանները: Ընթերցարանների, կարմիր անկյունների, ակումբների և մասսայական գրադարանների ցանցը հասել է ամեն գյուղ ու ավան:

Բայց Երևանն ունի այլ հարստություններ ևս, որոնք հազվագյուտ են ամբողջ աշխարհում: Ես նկատի ունեմ պետական մատենադարանը, ուր պահվում են ձեռագրերը գեռ այն ժամանակներից, երբ գրքերը գրվում էին մագաղաթի վրա:

Հապա մեր թանգարանները—կերպարվեստի, գրականության, զավառագիտական, պատմության, երկրաբանական և այլ ու այլ թանգարանները:

Հապա աստղադիտարանը:

Հապա տասնյակ փորձակայաններն ու գիտական լաբորատորիաները:

... Անթիվ նյութերի կուտակում է ստեղծվել ուղեղիս մեջ: Վազուց ես մտածում եմ նրանց գեղարվեստական արտահայտության մասին: Ուզում եմ մի կտավի

վրա պատկերել վերածնված հայ ժողովրդին՝ հեքիաթային Ֆենիքսի կերպարանքով: Ամեն անգամ, երբ մտածում եմ այդ մասին, քաղցր մի դող է համակում ինձ. երևի ստեղծագործական ավյունը: Շուտով ձեռնամուխ կլինեմ այդ գործին: Ի՛նչ կստացվի,— դժվարանում եմ ասել...

Նրևանի ինտերնացիոնալ մանկապարտեզում.

Նկարիչ Արծրունու ծոցատետրն ավարտվեց: Գրանով կարելի էր վերջացնել և ամեն ինչ, եթե նախանցյալ օրը ես Արծրունուց նամակ չստանայի: Առաջին նամակը Կարմիր Բանակից: Արծրունին այնտեղ նկարազրույց է կյանքը սահմանազլխին, ուր ինքը ծառայում է: Ներքևում, ձորի մեջ, որոտում է գետը: Գետի այն ափին արտասահմանն է: Կանգնած է իր դետքում նկարիչ Արծրունին—կարմիր մարտիկը և հսկում է հայրենի երկրի սահմաններին, երկրի, որի հետ այսօր նա բուլոբում է իր քսան տարին:

Նրանք միասին ծնվեցին՝ երկիրն ու մարդիկ:

Գնդակների շառաչուն տարափի տակ, երբ մեր բանակը մաքրում էր երկիրն անարգ տիրակալներից և քաղաքացիական կոիվների հրի մեջ ծնվում էր նոր երկիրը, մեծ երկունքի այդ օրերին հազարավոր մանուկներ ծնվեցին:

Շատերը դեռ օրորոցում էին, երբ վերջին անգամ որոտացին ուռմբերը: Նրանց անուշ քունը գուցե գնդակների երգով ընդհատվեց և առաջին անգամ նրանք նայեցին շառագույն հորիզոնին:

Նրանք չհասկացան՝ դաշտերում թափված արյան փոշին էր այդ, որ ներկեւ էլ հորիզոնը, թե՛ հին աշխարհն այրող հրդեհի բոցը:

Նրանք չհասկացան, որ աշխարհի վրա բացվում է նոր կյանքի առավոտը:

Բայց աճելով երկրի հետ, նրանք՝ երկրի հասակակիցները՝ դարձան նրա ակտիվ շինարարն ու պաշտպանը: Իմ բարեկամ Արարատ Արծրունին մեկն է նրանցից:

Կագժը, թիճուլը, գլխագարդը և վերջնագարդը՝
նկարիչ Լեկապեի

Պատ-խմբագիր՝
Ն. Ջ ա ռ յ ա ն

ՎՖ 1076. Պատվեր 734. Տիրած 3000.

Ստորագրված է տպագրության 17/XII—1910 թ.

Հայկեանրատի տպարան, Երևան, Լենինի 65

« Ազգային գրադարան

NL0148712

16134

ԳԻՆԸ 2 ՌՈՒԲ.

А. ДЕБЕНЦ
Окраски страны
Армгиз, Ереван, 1941